

DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏ MÜNAQİŞƏ SONRASI İQTİSADI BƏRPANIN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Daxil olub: 26 aprel 2023-cü il
Qəbul olunub: 7 sentyabr 2023-cü il
Received: 26 April 2023
Accepted: 7 September 2023

Nazim Məmmədov
elmi işçi, İAETİ, UNEC
nazim_mammadov@unec.edu.az

Xülasə

Məqələdə münaqişə sonrası iqtisadi bərpa məsələləri müxtəlif aspektlərdən araşdırılır. Münaqişə sonrası iqtisadi bərpa məsələlərinin böyük əhəmiyyəti xüsusi olaraq vurğulanır. Məqələdə münaqişə sonrası iqtisadi bərpa məsələlərinə təsir edən amillərin məzmunu açılır və təhlili verilir. Məqalə elmi sistemli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə kimi tədqiqat üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir. Nəticə olaraq münaqişə sonrası iqtisadi bərpa məsələləri təhlil edilmiş, ən müasir yanaşmalar və yenilikçi əsas istiqamətlər göstərilmişdir. Məhdudiyyətlər: bir sıra hallarda statistik məlumatlara çıxış imkanlarının məhdudluğu və daha müfəssəl və etibarlı məlumatların əldə edilməsi zəruriyyəti. Praktiki əhəmiyyət: məqalə Azərbaycan hökumətinin münaqişə sonrası iqtisadi bərpa məsələləri ilə bağlı siyasətinə töhfə verməklə yanaşı, yerli və xarici elmi tədqiqatçılar üçün də əhəmiyyətli hesab oluna bilər. Məqalənin elmi yeniliyi və orijinallığı: münaqişə sonrası iqtisadi bərpa məsələlərinə təsir edən amillərə fərqli aspektdən yanaşma tədqiqatın elmi yeniliyini təşkil edir. Orijinallıq isə tədqiqat zamanı yeni ideya və fikirlərdən istifadə olunmasıdır.

Açar sözlər: *post-conflict, münaqişə sonrası iqtisadi bərpa.*

SOME ISSUES OF POST-CONFLICT ECONOMIC RECONSTRUCTION IN WORLD PRACTICE

Nazim Mammadov
researcher, SRIES (UNEC)
nazim_mammadov@unec.edu.az

Abstract

The article examines the issues of post-conflict economic reconstruction in various aspects. The growing importance of issues of post-conflict economic reconstruction is emphasized. The article describes and analyzes the content of the factors influencing the issues of post-conflict economic reconstruction. The article is based on research methods such as scientific systematic analysis and logical generalization. As a result, the issues of post-conflict economic reconstruction were analyzed, the most modern approaches were highlighted, the most demanded areas of development were identified and the main areas of activity were identified. Limitations: In some cases, limited

access to statistics and the need for more detailed and reliable information. Practical significance: The article not only contributes to the Azerbaijani government's post-conflict economic reconstruction policy, but can also be considered important for local and foreign researchers. Scientific novelty and originality of the article: a different approach to factors affecting post-conflict economic reconstruction constitutes scientific novelty of research. Originality is the use of new ideas and thoughts in research.

Keywords: *post-conflict, post-conflict economic reconstruction.*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОСТКОНФЛИКТНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОССТАНОВЛЕНИЯ В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ

Назим Маммадов
научный сотрудник, НИИЭИ, UNEC
nazim_mammadov@unec.edu.az

Резюме

В статье в разных аспектах рассматриваются вопросы постконфликтного восстановления экономики. Подчеркивается все большая значимость вопросов постконфликтного восстановления экономики. В статье разъясняется и анализируется содержание факторов, влияющих на вопросы постконфликтного восстановления экономики. Статья написана на основе таких исследовательских методов, как научный системный анализ и логическое обобщение. Как результат работы были проанализированы вопросы постконфликтного восстановления экономики, показаны самые современные подходы, выделены наиболее востребованные направления развития и обозначены основные направления деятельности. Ограничения: ограниченность в ряде случаев доступности статистических данных, а также необходимость более детального и надежного получения информации. Практическое значение: статью можно считать важной для отечественных и зарубежных научных исследователей, а также вносящей вклад в политику правительства Азербайджана по вопросам постконфликтного восстановления экономики. Научная новизна и оригинальность статьи: иной подход к факторам, влияющим на вопросы постконфликтного восстановления экономики составляет научную новизну исследования. Оригинальность же заключается в том, что в исследовании были представлены также новые идеи и мысли.

Ключевые слова: *post-conflict, постконфликтное восстановление экономики.*

Giriş

Münaqişə sonrası bərpa sülh və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə və müharibədə dağıdılmış ölkə ərazisinin davamlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olmağa yönəlmiş bir prosesdir. Münaqişə sonrası (post-conflict) termini münaqişənin yaranmasının köklü səbəblərinin silinməsinə heç də nəzərdə tutmur. Bu, hətta sülh sazişinin imzalanmasından və ya seçkilərin keçirilməsindən sonra da tez-tez təkrar edilən hərbi əməliyyatların tam dayandırılması demək deyil. Bu, daha çox, sadəcə hərbi hərəkətlərin zəifləməsi və ya yalnız idarə olunduğu təqdirdə yenidən gərginləşdirilə bilən münaqişə zamanı sülh üçün “imkanlar pəncərəsi” deməkdir [5,6]. Münaqişə sonrası bərpa geniş mənada hərbi (qanun-qaydanın bərpası), siyasi (idarəetmə), iqtisadi (bərpa və inkişaf) və sosial şəraitin (ədalət və barışıq) yaxşılaşdırılması səylərini əhatə edən mürəkkəb, bütöv və çoxplanlı proses kimi başa düşülür. Münaqişə sonrası bərpanın iqtisadi ölçüləri, adətən, fövqəladə yardımın paylanması, fiziki infrastrukturun və obyektlərin bərpası, sosial xidmətlərin bərpası, özəl sektorun inkişafı üçün lazımı şəraitin yaradılması və makroiqtisadi sabitliyin və dayanaqlı artımın təmin edilməsi üçün zəruri struktur islahatlarının həyata keçirilməsi kimi məsələləri əhatə edir.

Nəzəri aspektlər

Münaqişə sonrası bərpaya dair ədəbiyyat əksər hallarda təhlükəsizlik məsələlərinə və sülh quruculuğu əməliyyatlarının siyasi aspektlərinə yönəlib. Tədqiqatların əksəriyyəti tarix, politologiya və dövlət siyasəti fənləri ilə məhdudlaşır [4]. Yenidənqurmaya, bərpaya həsr olunmuş tədqiqatların əksəriyyəti iqtisadi məsələlərə, bir analitikin ifadə etdiyi kimi “yalnız dolayı və ya gecikmiş fikir kimi, həmçinin kiçik iqtisadi qətilik, konkretlik və ya hərtərəfli yanaşma ilə” toxunur [1]. Əlbəttə ki, müharibədən zərər çəkmiş ölkələrin xarici yardım və maliyyələşmə ehtiyacını heç kəs inkar etmir. Münaqişələr davamlılıq və intensivliyə görə fərqlənsə də, onların nəticələri əksər hallarda insan, sosial və fiziki kapital baxımından dağıdıcıdır. Onların nəticələri aşağıdakıları əhatə edə bilər:

- insan inkişafı və təhlükəsizliyi göstəricilərinin pisləşməsi (məsələn, gözlənilən ömür müddəti, körpə ölümü, səhiyyə və təhsil xidmətlərinə çıxış);
- infrastrukturun dağılması (məsələn, nəqliyyat, rabitə, su və enerji infrastrukturu və mənzil fondu);
- əhalinin daxili miqrasiyası və beyinlərin axınına səbəb olan mühacirət;
- sosial yardıma ehtiyacı olan insanların sayının kəskin artması (məsələn, əlillər, yaşlı insanlar, uşaqlar, daxili məcburi köçkünlər və müharibə veteranları);
- iqtisadi tənəzzül, bəzən müharibədən əvvəlki səviyyədən də xeyli aşağı olur;
- yüksək hərbi xərclərdən (sosial xərclər daxil) və müharibə dövründə zəif gəlirlərdən irəli gələn böyük büdcə kəsiri;

- pul çap etməklə müharibənin maliyyələşdirilməsinə görə inflyasiyanın artması;
- ölkədən investisiyalaşmış aktivlərin geri çəkilməsi;
- müharibə dövründə xidmət göstərilməyən borcların artması;
- xarici ticarətin pozulması [9,10].

Münaqişə sonrası iqtisadi bərpa üzrə ədəbiyyatda ümumi əsas kimi hər bir bərpa olunma cəhdlərinin unikal olması ehtimalı istifadə olunur. Hər bir müharibədən sonrakı vəziyyət aşağıdakı kimi amillərə görə fərqlənir: münaqişənin yaranma səbəbləri və onun həlli üsulu; ölkənin bütün ərazisində hərbi əməliyyatların tam (və ya qismən) dayandırılması; ölkənin ilkin iqtisadi şərtləri və inkişaf səviyyəsi; nizaməsalmanın beynəlxalq siyasi dəstək dərəcəsi; donorların ölkəyə marağı [1]. Nəticədə bərpa işləri hər bir ölkənin konkret ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmalıdır.

Təcrübələr

Donorların son zamanlar çoxsaylı münaqişə sonrası bərpa proqramlarında iştirak etməsinə baxmayaraq, İkinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra Qərbi Avropanın bərpası daha uğurlu tarix hesab olunur. Bu, Qərbi Avropa ölkələrinə verilən pulların miqdarı ilə bağlı deyildir. Məsələn, Bosniya və Herseqovina məlum Deyton sazişinin (1995) imzalanmasından sonra ilk iki il ərzində adambaşına Almaniyaya müharibədən (1945) sonrakı dövrdə ödənilən vəsaitdən 7 dəfə çox vəsait almışdır [7]. Həqiqətən də, Bosniyada belə geniş yardımın olması yerli iqtisadiyyatı yardımdan asılı vəziyyətə salaraq mənfi yan təsir göstərmişdir [8]. Bundan başqa, Birləşmiş Ştatlar Marşal planını elan etdikdə, İkinci Dünya müharibəsinin nəticəsi ümumi şəkildə tanındı. Əksinə, müasir zamanda bərpa işləri daha çox hərbi əməliyyatların bərpası hələ də çox ehtimal olunan son dərəcə tənzimlənməmiş münaqişə sonrası şəraitində başlanır [3]. Nümunə kimi hərbi əməliyyatların yenidən bərpasının iki halı Anqola və Liberiyadır. Müharibədən əziyyət çəkən bu və digər ölkələrdə silahlı toqquşmaların dayandırılmasından sonra keçmiş döyüşçülərin tərxisi, tərksilah edilməsi və reintegrasiyasının təxirə salınmamasının nə qədər əhəmiyyətli olduğunu nümayiş etdirdi [2]. Bundan başqa, Kosovonun təcrübəsi göstərdi ki, yekun status və mülkiyyət hüquqları tam tənzimlənməyincə özəlləşdirmə prosesini başlatmaq və xarici investorları cəlb etmək çox çətin dir. Siyasətin nəticələrindəki fərqlər də əlavə olaraq idarəetmə potensialını bərpa etmək lazım olan müflis və ya zəif dövlətlərin bərpasının çətinliyinin artması ilə bağlıdır. Məsələn, Bosniyanın bərpası göstərdi ki, beynəlxalq birliyin iqtisadiyyatının idarə olunmasında üstün rol almasının yan təsiri kimi “yerli mülkiyyətin” olmaması və islahat prosesinə münasibətdə passivliyin inkişafı ola bilər [8]. Bosniya nümunəsi bir daha bir neçə donorun bərpa səylərində iştirak etdiyi və hər birinin öz yardım proqramlarını müstəqil olaraq müəyyənləşdirdiyi zaman koordinasiya ilə bağlı ciddi problemlərin ortaya çıxma biləcəyini göstərdi. Nəhayət, müasir yenidənqurma proqramlarının

məhdud uğuru “yardım və yenidənqurma kompleksi”-nin (RRC - relief and reconstruction complex) meydana gəlməsi ilə izah olunur. Əfqanıstan, Bosniya, Kam-boca, Şərqi Timor və İraq kimi yerlərdə özəl korporasiyalar və QHT-lər yerli hakimiyyət orqanlarını sıxışdıraraq bir çox bərpa funksiyalarını yerinə yetiriblər. Nəticədə xarici yardımın böyük bir hissəsi yerli əhaliyə çatmırdı. Bundan başqa, iri beynəlxalq missiyaların genişləndirilməsi yerli iqtisadiyyatda təhriflərə gətirərək “Holland xəstəliyi”nin (Dutch disease) yaranmasına səbəb olub. Əlavə olaraq, xarici podratçıların qanunsuz hərəkətləri hallarının təsadüfi şəkildə ifşa olunması beynəlxalq missiyaların legitimliyinə xələl gətirir, həmçinin onların hesabatlılıq məsələlərini qaldırır.

Yenidənqurma siyasəti

Öz-özlüyündə yenidənqurma geniş spektr üstüörtülü fərziyyələr daşıya bilən yüklənmiş bir termdir. Kimsə belə qənaətə gələ bilər ki, yenidənqurma əvvəlki status-kvonun bərpası deməkdir ki, bu da nə normativ arzuolunan, nə də siyasi cəhətdən mümkün deyildir.

Digərləri isə, bərpanın münaqişənin hər hansı davamlı dəstəyinin dayandırılmasına məcbur etmənin siyasi cəhdi olaraq düşünməyə başlamaq üçün təkan kimi görə bilirlər.

Yenidənqurma işlərinin maliyyələşdirilməsini təmin edilə biləcək institusional mexanizmlərlə bağlı hələlik dəqiq mövqe yoxdur. Yəni hansı yeni institutlar və nəzarət mexanizmləri lazımdır və hansı mövcud institutların yenidən qurulmağa və ya sadəcə dəyişməyə ehtiyacı var sualı açıq olaraq qalır.

Bərpa məsələlərinin müzakirəsi zərərçəkmiş şəxslərlə qarşılıqlı əlaqədə və ya xüsusilə vətəndaş münaqişəsindən sonra yerlərdə reallıqlarla deyil, qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan iqtisadi ehtiyacların və şablonların qiymətləndirilməsindən başlanır. Faktiki olaraq, yenidənqurma münaqişədən çıxan bu cəmiyyətlərdə hakimiyyətlə münasibətlərinin rekonfigurasiyası ilə sıx bağlıdır.

Beynəlxalq ictimaiyyət arasında müxtəlif münaqişələrə necə son qoyulacağına dair konsensusun az olması və seçilmiş hökumətlərə öz ölkələrindən kənarda deyil, daxildə investisiya qoymaq üçün təzyiqlər artdıqca, bu maliyyələşmənin haradan əldə ediləcəyi sualı böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Qaçqınların qayıdışı və repatriasiya

Qaçqınların repatriasiyası və məcburi köçkünlərin öz doğma evlərinə qayıtması münaqişədən sonrakı hər hansı yenidənqurma planı üçün əsas problem olaraq qalır. Təhlükəsizlik zəmanəti ilə yanaşı, regiondakı münaqişələrin xarakteri o deməkdir ki, istənilən davamlı sülh münaqişədən sonrakı istənilən ssenaridə köçkünlərin və qaçqınların ehtiyaclarını nəzərə almalıdır. Fiziki təhlükəsizlik və əsas xidmətlərə çıxışın beynəlxalq təminatları da bura daxildir.

Əhalini başqaları ilə yanaşı, ən çox narahat edən də odur ki, keçid dövründə ədalətin bərpası və ya siyasi hesabatlılıq üçün heç bir mexanizm yoxdur. Münaqişədən çıxan bütün ölkələrdə ədalətin, yoxsa yenidən qurulmanın birinci yerdə olması məsələsi son dərəcə vacibdir. Bərpa ilə məşğul olan dövlətlər yeni kövrək sabitliyin qorunub saxlanması naminə keçid dövrünün tarixi qisas hesabını və ya ədalətini təxirə salmağa təşviq edilməlidirmi? Yoxsa onlar ədalət mühakiməsinin hansısa əsas tədbirlərində israr etməlidirlər? Hesabatlılıq və ədalət mexanizmlərinin olmaması qiyamların başlanğıcında mühüm rol oynaya bilər və münaqişədən sonrakı dövrdə bu çatışmazlıq xüsusi narahatlıq doğurur. Qısa müddətdə bu fərqləri ayrı-ayrı qisas aktlarına təşfiq edə bilər, uzun müddətdə isə bu, yəqin ki, hər hansı bir məskunlaşmanın davamlılığına xələl gətirəcək.

Nəticə

Müharibədən sonrakı uğurlu yenidənqurma həm nizamlı ola bilər, həm də proqnozlaşdırıla bilər. Bununla belə, bunu ölçmək çətindir və tətbiq olunan strategiyalar azdır. Çoxsaylı ədəbiyyatlarda bir çox problemlər müəyyən edilmiş olsa da, effektiv xarici müdaxilə üçün məlum olan plan yoxdur.

Xarici yardımın riskləri, məhdudiyyətləri və öhdəlikləri çoxdur və uğursuzluğun ölçüsü yüksəkdir. Yanlış növ yardım yerli bərpa proseslərinə mane olur, yerli peşəkar potensialı inhisarlaşdırır, asılılıq doğurur, daha uyğun yerli həll yollarını üstələyir, yerli hakimiyyət orqanlarını özündən uzaqlaşdırır və alçaldır, acizlik hisslərini gücləndirir, ənənəvi yarışı təşviq edir və paxıllıq yaradır. Bu, ikinci dərəcəli fəlakət yarada bilər. Həm müharibə, həm də onun nəticəsində insan travması daha ciddi xəstəliyin əlamətləridir. Bəzi müharibələr elan edilməmiş olur, bəzi nəticələri isə dəqiq ölçmək olmur. Bir çox siyasətçilər və təcrübəli mütəxəssislər psixoloji travma, münaqişələrin yumşaldılması və hətta insan hüquqlarının müdafiəsi kimi daha ziddiyətli sahələri araşdırmaq istəməirlər. Ənənəvi su təchizatı, kanalizasiya, səhiyyə, mənzil və ərzaq yardımı sektorlarından fərqli olaraq, onlar daha az ölçülə bilər və uğurları göz qabağında olmaya bilər. Səmərəli cavab tədbirləri bu komponentlərin hamısını nəzərdən keçirir, yerli dinamikanı və əsas səbəbləri əks etdirir və resursları lazım olan yerlərə çatdırır. Bərpa sxemi fəvqəladə vəziyyət mərhələsindən daha çoxunu əhatə etdikdə yaxşı işləyir və zaman keçdikcə xarici işçilərin, maliyyələşdirmənin və rəhbərlik səviyyəsinin azalması ilə xarakterizə olunur.

Ədəbiyyat

1. Graciana del Castillo. 2008. *Rebuilding War-Torn States: The Challenge of Post-Conflict Economic Reconstruction*. Oxford: Oxford University Press.

2. Graciana del Castillo. 2010. Peace through Reconstruction: An Effective Strategy for Afghanistan. *Brown Journal of World Affairs* 16, no. 2: 195-211.
3. Simon Chesterman. 2004. *You, the People: The United Nations, Transitional Administration, and State-Building*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
4. Christopher J. Coyne. 2007. Reconstruction and Reconciliation: What's Economics Got to Do With It? *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations* 8, no. 1: 1-15.
5. Martina Fischer. 2004. *Recovering from Violent Conflict: Regeneration and (Re-) Integration as Elements of Peacebuilding*. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management.
6. John J. Hamre and Gordon R. Sullivan. 2002. Toward Postconflict Reconstruction. *The Washington Quarterly* 25, no. 4: 85-96.
7. Stephen Lewarne and David Snelbecker. 2004. *Economic Governance in War Torn Economies: Lessons Learned from the Marshall Plan to the Reconstruction of Iraq*. USAID, The Services Group (TSG).
8. Nikolaos Tzifakis and Charalambos Tsardanidis. 2006. Economic Reconstruction of Bosnia and Herzegovina: The Lost Decade. *Ethnopolitics* 5, no. 1: 67-84.
9. World Bank. 1998. *Post-Conflict Reconstruction: The Role of the World Bank*. Washington DC: The World Bank.
10. World Bank. 1999. *The Transition from War to Peace: An Overview*. Washington DC: The World Bank.